

Élet az ártérben

Az ártér szó valószínűleg a 19. századi vízrendezések során jött lét-re. Azokat a földfelületeket je-lölte, melyeket az árvíz, a folyók meg-növekedett vize áradáskor hosszabb-rövidebb időre elönt. Az ilyen terület nagysága, kiterjedése évenként és árvizenként változott, mivel a Kárpát-me-dence három klímaövezet határán van.

A Duna és a Tisza áradása

A Duna és a Tisza vízjárását főképpen az Alpok és a Kárpátok vidékén lezuhalt csapadék, hó- és gleccserolvadék irányítja. Egy évben többször is emelkedhet és apadhat a folyók vize, a legnagyobb és a legkisebb vízállások közti különbség évi átlagban meghaladhatja a 9-10 métert is. A Duna magyarországi, déli szakaszán ez az ingadozás nagyobb, mint az északabbra fekvő Csallóközben. Emellett az árvizes és aszályos esztendő is nagy eltérést okoznak. Például Mohácsot 1931-1955 között a legala-csönyabb októberi vízállások között több mint 6 méter volt a szintkülönbség.

A Kárpát-medence közepe, a Nagy- Alföld nem kap az égből elegendő vizet, hogy az az állattenyésztés számára kedvező lenne – állapította meg egy elfogulatlan bajor mezőgazda, Heinrich Ditz, 1867-ben megjelent, a magyar mezőgazdaságról írt könyvében. A hiányzó vizet a folyók árja pótolta. *„Ma-gyarországon nagy nedvességtartalom-nak kell a talajban lennie ahhoz, hogy kiegyenlítse a légköri csapadék hiányát. Az árvizek elhárítására végzett szabályozási munkák, a folyók kanyarainak átvágása, a folyás lerövidítése és az ár ellen épített töltések és lecsapolások kedvezőtlen következményekkel jártak... A folyó többé nem öntötte el a talajokat, illetve a növények gyökereit a talajvíz már nem közelítette meg... Úgy tetszik, hogy egyoldalúan csak a megnyert négyzetmérföldeket veszik számításba. A talajt a víz lecsapolásával nem javították, csak rontották. Ezt csak később látták be. Ismerték a víz átkát, de áldását csak a víz hiányából ismerték meg”* - írta könyvében Ditz.

Az „ártér lakói”

Az egykori teljes árterületet erdő borította. Kivételek ez alól az egész évben többnyire állandóan vízzel fedett felületek, ahol a vízállás miatt fás növény nem fejlődhetett ki. Az ártér magasabb szintjén, melyet csak rövid ideig lepett el a víz, keményfa nőtt: kocsányos tölgy, szil, kőris és különféle gyümölcsfák, almák, körték, melyekből sokat beoltottak nemcsak ágakkal, valamint nyár-, hárs- és juharfák, esetleg még dió és szilva. E magasabb szinteken természetes vagy az ember által még tovább magasított, sziget-szerű halmokon, a folyó- és holtágakat kísérő hátakon, göröndökön, gyűrőkön, dörmőkön, ormokon voltak az ártér járó emberek és állatok támaszpontjai, a szállások. Rendszerint vizesárok vette körül, melynek kitermelt földjéből magasították és sáncolták körül a szállás akolját és a mellette álló, nádból készült, kerek alaprajzú, csücskös kunyhót vagy sárral bevert, sövényfalú tüzelős ólakat, istállókat. A sáncolás oldalába fákat ültettek, vagy az egész szállást ágakkal befont, hasított karókból, cölömpökből vagy próstyákból épített, sással, csádéval, szalmával fedett kerítéssel övezték, hogy az is védje a szélről, télen a hófúvástól a fedetlen vagy nyitott fészerben éjszakázó jószágot. A szállás körüli erdőrészekben sok fát oltottak be nemcsak ágakkal. Kovács Aladár még fényképezett néhány ilyen szállást a sárközi határban, melynek kerítéskaróira rontást elhárító lókoponyákat tűztek ki.

A jószág, mokány, parlagi lovak, fehérek, nagy szarvú marhák, vaddisznóhoz hasonló sertések természetes kis csapattokban, melyeket egy-egy idősebb mén, kanca vagy anyadisznó vezetett, felügyelet nélkül, szabadon járta az árteret, de rendszerint éjszakára hazajött állásába, ahol a jószággal kint tanyázó legény vagy idősebb ember mindig elhelyezett valami csalogató ennivalót, sőt, frissen vágott lombos ágat, szénát vagy abrakot. Az erdő volt tehát a jószág élőföldje, marhaélőföldje, élése; a fák ága, kérge, termése, a közte növő fű- és sásfélék mind a jószág táplálékául szolgáltak. Az ártér alacsonyabb, hosszabban vízzel borított szintjén puhafafajták, elsősorban fűzfélék, malátok nőttek, melyeknek levelét, kergét, gyenge hajtását szintén szerette a jószág. A fűzfák és fűzbokrok közt a vízállás miatt nagyobb nádas, gyékényes, sásos felületek voltak, melyeket ősszel, különösen azután, hogy a dér megcsípte, szívesen legelt a jószág. Kora tavasszal pedig, amikor a nád hajtani kezdett, szintén nagy kedvvel ette a frissen vágott nádkattyút is.

Ártéri szintek

Az alacsonyabb ártéri szintet nevezte régi nyelvünk rétnek. A rét hosszabb vízvetettsége miatt fátlan. A még ala-csonyabb, már füzekkel is csak gyéren tarkított, az év nagyobb részében sekély vízzel fedett ártér neve sár. Ahol pedig a víz színét beborítja az összefüggő, le-begő növénytakaró, az a láp. A lápon csak azután lehet eljáráni, ha az télen befagy. A lápokban is lehetett sásos, nádas fűvet kaszálni, de kihordani azt onnan csak télen tudták. Ilyen adottságú volt Székesfehérvár alatt a Sárvíz ár-területe, le egészen a Sárközig.

Rét szavunk ma füves területet je-lent, melyet kaszálni is lehet. A 18. és 19. században az olyan füves területet, melyet az ember tisztított meg a ha-szontalanabb bokroktól, növényektől, fejszével irtott vagy kitört kaszáló rétként említene az írások, megkülönbözteté-sül a ma talán mocsárnak nevezett, ter-mészetes réttől. Mező szavunkkal ne-vezték meg azt a fátlan felületet, mely eredetileg erdő volt, de az ember ki-irtotta, hogy földjét felszánthassa.

A Kárpát-medence egész területén az ember beavatkozása nélkül az erdő a természetes növénytakaró, csak az ár-tér alacsonyabb szintjén nem tud az felnőni. Az árterek rétjeit, lápjait és az annak magasabb szintjén lévő erdőket az ember csak az ármentes szinteken irtott mezőkkel együtt tudta használni, kiélni. Egy-egy nemzetség, egy-egy na-gyobb adománybirtokos vagy egyházi nagybirtok, faluközösség területe, ha-tára lehetőség szerint mindkét szintre kiterjedt. A földművelésre is használ-ható, vízáradás által nem veszélyeztetett mezőre és az állatok természetes téli eltartását biztosító rétre. Helynév-párok utalnak erre: Rétszilas, a Sárrét széles árterében és Mezőszilas, ármen-tes szinten, a dunántúli Mezőföldön. (Ez a tájnév is erre az eredetre utal.) Mezőség a neve az Erdélyi-medence közepén lévő, dimbes-dombos tájnak, melyet az ember a kőkorszaktól kezdve földművelés alá irtott és szántott. Ha nem szántanák és legeltetnék ugar-jait, újra beerdősödne, kivéve a dom-bok között épített halastavak területét. Ármentes, földművelésre alkalmas szintekre utalnak a falunevek mező előtaggal: Mezőkövesd, Mezőkeresz-tes, Mezőberény. Egyébként a régésze-ti topográfiai tanúsága szerint a Kár-pát-medence magyarsága mindenhol földművelésre is

alkalmas területen építette fel falvait, tehát ott, ahol az erdő is felnő, de lehetőség szerint úgy, hogy állatai eltartására legyen módja ártéri legelőket is használni. Az ár-mentes, erdőből irtott mező gyepe édesebb és tartalmasabb, mint az árte-rületek rétjeié. Az előbbi nélkülözhetetlen árvíz idején, az utóbbi a téli le-geltetésben. Az ártér legfontosabb ha-szonvétele, hosszú ideig az állattartás nélkülözhetetlen feltétele, az állatok téli eltartása volt.

Téli-nyári legelőváltás

A téli és nyári legelők váltása a Kárpát-medencén belül, ille-tőleg a Kárpátok havasi lege-lői és a Duna romániai, alsó szakaszának árterei között egészen a 19., nyomokban a 20. századig is fennmaradt. Nagyméreteken ez a téli--nyári legelőváltás jellemezte az úgynevezett transzhumáló állattartást. Ebben elsősorban a Kárpátok tövében, valamint az Erdélyi-medencében lakó románok, például a Barcaságban lakó berszánok vettek részt. Nyaratszaka fenn legeltettek a havasok erdőhatáron túli legelőin, az ősz beálltával pedig le-hajtották nyájaikat a Tisza vagy a Du-na berkeibe, rétjeibe, az árterületekbe, egészen a Duna fekete-tengeri torko-latvidékéig, az úgynevezett baltákba, és ott teleltek a Duna-delta kiterjedt árte-rületein. Ez az út nemegyszer több száz kilométeres vándorlást is jelentett. Tavasszal megindultak a hegyek felé, útközben megnyírták a juhokat, és mi-re újra felértek a havasokba, azok meg is ellettek. A román pásztorok eme legelőváltása a 19. század végéig fenn-maradt, és a határátkelők vámösszeírá-sai szerint több százezer juhót érintett.

Hasonló, hosszú legelőváltásra kény-szerültek az Ibériai-félszigeten a spa-nyolok és Itáliában az Appenninek juhásztorai is. A Kárpát-medencén belül, kisebb méreteken a magyarok köré-ben is megtaláljuk ezt a téli-nyári lege-lőváltást vagy annak emlékét. Például a Tolna megyei sárköziek, amikor a nyár eleji, dunai zöldár elérte őket, és az a szokottnál magasabb volt vagy tovább tartott, ki kellett hajtaniuk a víz elől nyájaikat az ármentes, úgy mondták, „a mezőföldi uraságok” erdei és ugarlege-lőire, melyért a 18. század végén már bért is kellett fizetniük. A Baranya me-gyei Mecsek hegység erdeibe, tisztásaira még az 1930-as években is hajtottak fel birkanyájukat a Duna és Dráva árterü-leti falvaiból és uradalmaiból. A juhok, birkák ugyanis Szent János napja (júni-us vége) után nem maradhattak az ár-tér vízjárta legelőin, mert ott könnyen fellegelték a mételyt.

Forrás: História 2009/4. 15-18.